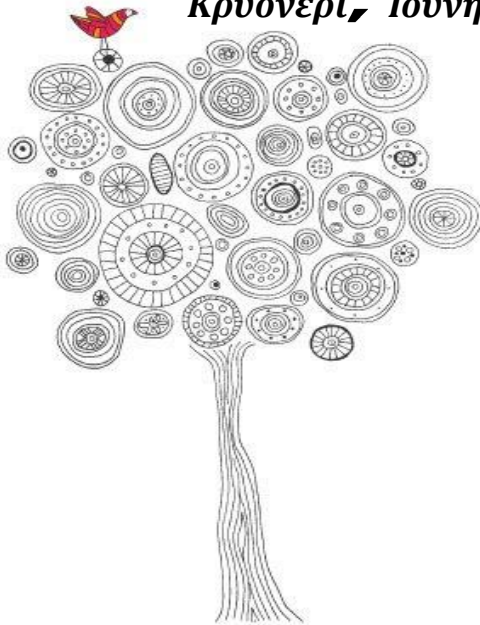

η συνέλευση των **παιδιών**
αυτονομία, αυτοδιαχείριση και αντί-ιεραρχία
στο σχολείο
το **μικρό** δέντρο
(που θα γίνει δάσος...)
Κρυονέρι, Ιούνης 2018

*Η μπροσούρα αυτή αποτελεί συνοδευτικό κείμενο για την
προβολή «η συνέλευση των ποντικών».*

Συνέλευση παιδιών-συνοδών

Για να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη οι ανάγκες, οι επιθυμίες, τα προβλήματα που προκύπτουν μέσα και έξω από τη σχολική κοινότητα, πρέπει να υπάρχει ο κατάλληλος χώρος και χρόνος για να εκφράζονται αυτά, να γίνεται κουβέντα και συγχρόνως να υπάρχει ένα συλλογικό όργανο λήψης αποφάσεων, ώστε τα παιδιά, ως ατομικότητες και μέλη μιας ομάδας, να συμμετέχουν ενεργά, να λύνουν τις διαφορές τους, να θέτουν τις διαφωνίες τους και τα όριά τους.

Αυτή είναι η διαδικασία μιας συνέλευσης. Μία σταθερή δομή που προσφέρεται στα παιδιά και υπακούει στους κανόνες που τα ίδια θέτουν. Το πόσο καλά κυλάει εξαρτάται από τα ίδια και τις διαθέσεις τους. Δεν είναι σίγουρο ότι μέσα σε μια τέτοια διαδικασία τα παιδιά έχουν πάντα κάτι να μοιραστούν. Για αυτό το λόγο δεν είναι υποχρεωτική η παρουσία κανενός, όπως και στις υπόλοιπες δραστηριότητες του σχολείου. Είναι υποχρεωτικό, ωστόσο, όσοι και όσες δεν συμμετέχουν να σέβονται τις αποφάσεις της.

Η δομή της ίδιας της συνέλευσης δε διαφέρει από αυτή της απλής, καθημερινής, δυαδικής σχέσης και επικοινωνίας. Πριν όμως, έχει να απαντά-ει σε καθοριστικά ερωτήματα.

Ποιοι είναι οι δύο άνθρωποι; Ποια είναι η σχέση του ενός με τον άλλο; Είναι λίγο-πολύ ίσοι, ή ο ένας έχει κάποιο είδος εξουσίας πάνω στον άλλο; Είναι η συνάντηση εξίσου καλόδεκτη κι απ' τους δύο; Αν όχι, γιατί; Αν είναι έτσι, είναι για τους ίδιους λόγους; Θέλει ο ένας απ' αυτούς να κάνει ο άλλος κάτι; Νομίζει ότι ο άλλος θέλει να το κάνει; Είναι πρόθυμος να το κάνει; Θα μπορούσαμε να θέσουμε χιλιάδες τέτοια ερωτήματα. Οι απαντήσεις σε καθένα από αυτά θα έχουν κάποια σχέση με τη δομή της συνάντησης¹

---

¹ Τζων Χολτ, Πέρα από το Σάμερχιλ: Η εναλλαγή της ελευθερίας, Καστανιώτη, Αθήνα 1979

Σε ένα χώρο όπου όλοι και όλες καθόμαστε κυκλικά για να βλεπόμαστε, εξοικειωνόμαστε με τη διαδικασία της συζήτησης είτε ως ενεργοί δέκτες είτε ως δυναμικοί πομποί ενός μηνύματος. Γιατί θέλει θάρρος, και το ξέρουμε καλά αυτό οι ενήλικες, να μιλήσεις ειλικρινά και να εκτεθείς μπροστά σε μερικά ζευγάρια ορθάνοιχτα μάτια. Και είναι, επίσης, δύσκολο να μας ενδιαφέρει και να παρακολουθούμε συγκεντρωμένα αυτό που κάποιος άλλος νιώθει, πιστεύει ή θέλει. Είναι μια διαδικασία που χρειάζεται συστηματοποίηση για να μην καταλήγει κάθε απόπειρα για συζήτηση σε βαρεμάρα, ξύλο, κλάματα ή φωνές.

Η στάση των συνοδών και σε αυτή τη συζήτηση δεν μπορεί να διαφέρει από τη συνολικότερη στάση τους μέσα στο σχολείο. Βρίσκονται εκεί αρχικά για να ακούσουν τι έχουν να πουν τα παιδιά. Παρεμβαίνουν για να υπογραμμίσουν κάποια σημεία, ίσως, και να βοηθήσουν την εξέλιξη της κουβέντας ή την ανάλυση των παρατηρούμενων φαινομένων. Δεν βρίσκονται εκεί για να κατευθύνουν την ομάδα σε ιδέες και χαρακτηριστικά που θεωρούν οι ίδιες ωφέλιμα ή σκόπιμα.

Η λέξη συνέλευση παρόλα αυτά είναι φορτισμένη πολιτικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι την επιλέγουμε γιατί θέλουμε να εντάξουμε τα παιδιά σε συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους. Είναι μία διαδικασία που μέσα σε αυτήν αισθανόμαστε να καλλιεργείται ο σεβασμός του εαυτού και του άλλου και ένα πνεύμα ομαδικότητας. Τα αντίθετα παραδείγματα με ακραίες συμπεριφορές και εντάσεις συναντιούνται σε συνελεύσεις ενηλίκων, ίσως γιατί δεν συστήθηκαν από νωρίς με αυτή τη διαδικασία. Με τη διαδικασία που εξασφαλίζει στο άτομο τη συμμετοχή, το βήμα του λόγου, την ισότητα και τη συνδιαμόρφωση.

{Απόσπασμα από το παιδαγωγικό πλαίσιο(2014) του Μικρού Δέντρου}

Η παιδική συνέλευση - εργαλείο απελευθέρωσης, αυτοδιάθεσης, αυτοδιαχείρισης και γνώσης.

«Η κοινότητα είναι το σχολείο. Γιατί μας εκπαιδεύει από μικρούς, και όπως και οι πατεράδες μας, μας δείχνει πώς να κάνουμε τα πράγματα σωστά. Γι' αυτό την εκπαίδευση πρέπει να την διαμορφώνουμε όλοι μαζί, όλη η κοινότητα. Για να την σεβόμαστε όλοι και όλες και να είναι χρήσιμη σε όλους και όλες».

Η αληθινή εκπαίδευση για τους Zapatistas

Στα έμπρακτα παραδείγματα της ελευθεριακής ή της αναρχικής παιδαγωγικής μπορούμε να συναντήσουμε σχολεία που υιοθετούν το συλλογικό όργανο της παιδικής συνέλευσης και άλλα που δεν το επιλέγουν. Τα εργαλεία αυτοδιαχείρισης δεν υιοθετούνται ως χαρακτηριστικό μιας μόνο συγκεκριμένης πολιτικής-κοινωνικής ταυτότητας αλλά θα μπορούσαμε να πούμε πως ανάλογα με την κατεύθυνση που παίρνει η θεώρηση κάθε παιδαγωγού ή κάθε κοινότητας για την επιθυμητή κοινωνική πλατφόρμα ή οργάνωση, τόσων ειδών παιδικές συνελεύσεις υπάρχουν. Τα εργαλεία που υποστηρίζουν τη συμμετοχή των παιδιών στη σχολική διαχείριση διαφέρουν ανάλογα με τους σκοπούς της κάθε εκπαίδευσης και σε συνάρτηση με τη φιλοσοφική αντίληψη που έχουν για τον Άνθρωπο, για την ύπαρξη και το ρόλο του πολιτισμού και της κοινωνίας. Αρκετοί παιδαγωγοί της μεταρρυθμιστικής εκπαίδευσης όπως π.χ. η Μοντεσσόρι κτίζουν την παιδαγωγική τους με εμπιστοσύνη στην τάση του παιδιού για αυτονομία και ανεξαρτησία αλλά και όραμα για την απελευθέρωση του παιδιού από την εξουσία του ενήλικα, αλλά δεν εντάσσουν στην πρακτική τους συστηματικά συλλογικά εργαλεία λήψης αποφάσεων και διαχείρισης. Η συμμετοχή της σχολικής κοινότητας στη λήψη και πραγμάτωση αποφάσεων που αφορούν τη ζωή της φαίνεται σαν μια επιλογή και πρόταση ενός γενικότερου κοινωνικού μοντέλου που θα μπορούσε να γεννηθεί μέσα ή γύρω από το σχολείο.

Η ιδέα της αυτοδιαχείρισης σε παιδικές κοινότητες εμφανίζεται ήδη από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Ο William Gilpin προσπαθεί να εφαρμόσει στο σχολείο του στην Αγγλία την αυτοδιαχείριση με εργαλείο ένα σχολικό συμβούλιο και ένα σύστημα ενόρκων και εφέσεων. Βέβαια, χρησιμοποιεί και την τιμωρία της οποίας ο παιδαγωγικός ρόλος δεν έχει αμφισβητηθεί αρκετά εκείνη την εποχή. Στα συνεταιριστικά σχολεία του Λονδίνου υπήρχαν εργαλεία αυτοδιαχείρισης όπου τα παιδιά των μεγαλύτερων τάξεων συμμετείχαν με ψήφο στη διαχείριση του σχολείου. Φαίνεται όμως πως μέχρι να εμφανιστούν οι «μοντέρνες» θεωρήσεις για τη θέση του παιδιού στην κοινωνία των ενηλίκων, καθώς και τα ριζοσπαστικά κινήματα αμφισβήτησης των κοινωνικών δομών, η χρήση των εργαλείων αυτοδιαχείρισης γίνεται από τους δασκάλους με στόχο να διευκολυνθούν οι ίδιοι «... να αντιμετωπίσουν τους μαθητές με πιο αποτελεσματικό τρόπο...».

Για τον Freire, η εσωτερίκευση της υποχρέωσης είναι ο μόνος τρόπος για την επίτευξη του *αυτό* στη διαχείριση.

Ο Όμηρος Λέην ιδρύει το 1913 στην Αγγλία το Λιτλ Κόμονγουελθ, ένα σχολείο για «προβληματικά» παιδιά (χαρακτηρίζονταν «παιδιά με εγκληματική συμπεριφορά»). Ο Λέην φαίνεται να βασίζει την επιλογή της αυτοδιαχείρισης σε μια πραγματική εμπιστοσύνη στην ικανότητα αυτοδιάθεσης των παιδιών και στην ανάγκη συμβίωσης στην κοινότητα, και εισάγει σταδιακά κάποια εργαλεία αυτοδιαχείρισης όπως η πληρωμή εργασίας μέσα στην κοινότητα. Για το Λέην τα παιδιά θα πρέπει μόνα τους, από την εμπειρία της συμβίωσης, να συνειδητοποιήσουν την ανάγκη για κανόνες και τάξη και αυτό αφού περάσουν από μια περίοδο χάους και αναταραχής. Για το Λέην τα παιδιά σε ένα τέτοιο περιβάλλον θα έχουν την ευκαιρία να ανακαλύψουν ελεύθερα πως η κοινότητα θα αποσυντεθεί αν δε βρει τρόπους να συντηρηθεί. Έτσι στο Λιτλ Κόμονγουελθ η κοινότητα φτιάχνει τους νόμους και επιβάλλει τη δική της πειθαρχία. Για το Λέην η αυτοδιαχείριση είναι ο μόνος τρόπος να επιβιώσει η κοινότητα.

Επηρεασμένος από το Λέην ο Α.Σ. Νηλ ιδρύει στο Σάμερχιλ την πιο διάσημη παιδική δημοκρατία. Η δημοκρατική αυτοκυβέρνηση, όπως τη λέει ο ίδιος ο Νηλ, βασίζεται εξ'ολοκλήρου στη δύναμη της σχολικής συνέλευσης του Σαββάτου. Κάθε μέλος της κοινότητας, οποιασδήποτε ηλικίας, μπορεί να συμμετέχει σε αυτή, χωρίς να είναι υποχρεωτική η συμμετοχή, με μια ψήφο. Σε αυτό το συμβούλιο αποφασίζονται οι νόμοι της κοινότητας, οι τιμωρίες και οι ποινές για τις παραβάσεις αυτών των κανόνων, λύνονται διαπροσωπικές συγκρούσεις κλπ. Στο Σάμερχιλ δεν υπάρχει οικονομική αυτοδιαχείριση και τα παιδιά δε συμμετέχουν στις αποφάσεις πρόσληψης διοικητικού και παιδαγωγικού προσωπικού.

Η πολωνική λέξη "Samorzade» χρησιμοποιείται από τον J. Korczak για να περιγράψει την αυτο-διαχείριση. Τα δύο ορφανοτροφεία που ίδρυσε ο ίδιος μαζί με τις συνεργάτιδες του ήταν αυτοδιοικούμενα, δηλαδή είχαν συμβούλιο, όπου ενήλικοι και ανήλικοι είχαν ίσο δικαίωμα λόγου, δηλαδή λειτουργούσαν αντιεραρχικά. Τα παιδιά επίσης είχαν θεσμίσει δικαστήριο, όπου επίλυαν συλλογικά τα προβλήματα τους, επίσης και οι ενήλικες μπορούσαν να περάσουν δικαστήριο. Τέλος, είχαν δικό τους όργανο δημοσιοποίησης του λόγου τους και γενικότερης επικοινωνίας των προβληματισμών τους. Ήταν η εφημερίδα "η επιθεώρησή μας".

Ο Dick Jones φοιτά στο New Serwood το 1953 και γράφει: «{...} η πλευρά εκείνη της κοινοτικής ζωής που καθόριζε πολύ ξεκάθαρα τη λειτουργική ισότητα των μαθητών και των ενηλίκων ήταν η Σχολική Συνεδρίαση της Παρασκευής {...} Όλοι όσοι παρακολουθούσαν είχαν δικαίωμα ψήφου, άσχετα από την ηλικία ή τη θέση στο σχολείο {...} και μάλιστα ο ίδιος ο Τζων Γουντ πρότεινε την κατάργηση όλων των σχολικών κανονισμών και την επαναδημιουργία τους από το μηδέν κι οι μαθητές ήταν εκείνοι που μετρίασαν τη ριζοσπαστικότητα της πρότασης.»

Στο σχολείο Sands η Σχολική Συνεδρίαση γίνεται κάθε Τετάρτη πρωί και δεν υπάρχουν συγκεκριμένα θέματα προς συζήτηση, ενώ τη Συνεδρίαση προεδρεύει ένα άτομο, διαφορετικό κάθε φορά.

Η Mimsy Sadofsky σημειώνει για το Sudbury Valley:

«Το Sudbury Valley είναι μια λειτουργική δημοκρατία. Υπάρχει μια Σχολική Συνεδρίαση μια φορά την εβδομάδα για να λύσει τα θέματα της διαχείρισης είτε αντιμετωπίζοντας τα άμεσα, είτε αναθέτοντας τα θέματα σε εκπροσώπους. Κάθε μαθητής και κάθε μέλος του προσωπικού διαθέτει μια ψήφο και οι συνεδριάσεις γίνονται με πολύ τακτικό τρόπο. Η Σχολική Συνεδρίαση φτιάχνει έναν προϋπολογισμό κάθε χρόνο πάρα πολύ προσεκτικά, γιατί τα δίδακτρα είναι χαμηλά και είναι σημαντικό να μην ξοδεύονται και σπαταλιούνται χρήματα αλόγιστα».

Στο Sudbury τα παιδιά φτιάχνουν στη Συνεδρίαση όλους τους κανόνες συμβίωσης και οργανώνουν προτζεκτ για να κερδίσουν χρήματα. Επίσης, λειτουργούν υποομάδες εργασίας μέσα στην ίδια τη Συνεδρίαση με διαφορετικό ρόλο η κάθε μια, όπως π.χ. η Επιτροπή Δημοσίων Σχέσεων ή η Λογιστική Επιτροπή.

Στο σχολείο Freinet, τις τελευταίες δυο ώρες της εβδομάδας γίνεται σε κάθε τάξη η Συνάντηση. Έχει δικαστικό και εκτελεστικό ρόλο. Ο Πρόεδρος ανακοινώνει την έναρξη και ο γραμματέας διαβάζει τα πρακτικά της προηγούμενης συνεδρίασης. Τα θέματα της Συνάντησης τροφοδοτούνται από ένα άλλο εργαλείο αυτοδιαχείρισης που ο Célestin Freinet συνδέει άμεσα στην παιδαγωγική του με την ελευθερία έκφρασης και τη διευκόλυνση της επικοινωνίας. Το εργαλείο αυτό είναι η εφημερίδα τοίχου. Εκεί κάθε παιδί μπορεί να γράψει οτιδήποτε αντιστοιχεί σε μια από τις κατηγορίες: κριτική, συγχαρητήρια, ευχές, επιτεύγματα. Ο Freinet τοποθετεί στην παιδαγωγική του και την εκπαιδευτική σημασία τού να αναλαμβάνουν τα παιδιά ευθύνες και να ανταποκρίνονται σε αυτές μέσα από τη δράση.

Στη Θεσμική Παιδαγωγική που είναι μια τάση της παιδαγωγικής Freinet η συνεδρίαση λειτουργεί χωρίς εφημερίδα τοίχου και τα θέματα δηλώνονται στην αρχή της συνεδρίασης. Στην παιδαγωγική του Freinet βλέπουμε μια πιο συστηματοποιημένη παιδαγωγική εισαγωγής σε διαδικασίες αυτοδιαχείρισης.

Στο σχολείο στην Ταμαρίκη της Νέας Ζηλανδίας τα παιδιά συμμετέχουν σε κοινή συνέλευση μαζί με τους δασκάλους. Ενώ στο Κυκλικό Σχολείο (Η.Π.Α. 1965), το εργαλείο της συνέλευσης, που γίνεται μια φορά στους τρεις μήνες, έχει στόχο να εκπαιδεύσει ένα νέο μοντέλο πολίτη:

« Πιστεύουμε ότι η καλύτερη προετοιμασία για την ιδιότητα του πολίτη του ενήλικου είναι η συμμετοχή σε έναν «πραγματικό κόσμο» στα σχολικά χρόνια. Η καλυμμένη εξουσία ή η μη προσβάσιμη εξουσία οδηγεί στην ατομική αντίληψη της ανικανότητας, της απώλειας πρωτοβουλίας και την έλλειψη προσωπικής επένδυσης στην κοινότητα. Μέσα από το σχολικό συμβούλιο επιτυγχάνουμε την ενδυνάμωση και την προσωπική επένδυση στους στόχους της κοινότητας»

Και εδώ η συμμετοχή δεν είναι υποχρεωτική ενώ κάθε μέλος συμμετέχει με μια ψήφο. Το Συμβούλιο συγκεντρώνει όλη την εξουσία της κοινότητας. Όλα τα θέματα συζητούνται εδώ και μπορεί να παράγει νόμους που διέπουν όλη την κοινότητα. Η συνεδρίαση αποτελείται από γονείς, μαθητές, προσωπικό και επιλεγμένα δημόσια άτομα.

Ο Paulo Freire, μεγαλωμένος στις μητροπόλεις της καταπίεσης της Λατινικής Αμερικής, μιλά για την απελευθερωτική διάσταση της εκπαίδευσης, για τη δύναμη του λόγου και της επικοινωνίας στην αυτοδιάθεση και την αυτονομία. Στην παιδαγωγική του στόχο έχει την απελευθέρωση του καταπιεσμένου από κάθε μορφή εξουσίας και βλέπει την πάλη αυτή να διασχίζει μια μεγάλη απόσταση μέσα από το συλλογικό, από την επικοινωνία. Για τον Freire η παιδεία δεν μπορεί να είναι ουδέτερη, τίποτα δεν είναι ουδέτερο σε αυτόν τον κόσμο. Ότι κάνουμε μας καθορίζει μια θέση σε σχέση με τα «υπόλοιπα». Έτσι και η ίδια η εκπαίδευση είναι μια απελευθερωτική διαδικασία και κάθε απελευθερωτική διαδικασία έρχεται σε σύγκρουση με το υπάρχον της επιβολής και της καταπίεσης. Μέσα σε όλα αυτά, για τον Freire ο λόγος και η επικοινωνία είναι ένα σημαντικό εργαλείο απελευθέρωσης από τον κυριαρχικό λόγο που

έχει καταπιέσει μια από τις δυο διαστάσεις του, τη σκέψη και τη δράση.

Στο Paideia στη Μέρα της Ιβηρικής, υπάρχουν πολλές διαδικασίες: η γενική συνέλευση και η συνέλευση παρουσίασης. Στην πρώτη τα παιδιά συμμετέχουν στην αυτοδιεύθυνση του σχολείου ενώ στη δεύτερη γίνεται μια διεργασία αυτοκριτικής όπου το κάθε παιδί παρουσιάζει την ανταπόκριση του στις υποχρεώσεις της κοινότητας. Τα μικρότερα παιδιά συναντιούνται σε πιο μικρές συνελεύσεις και έτσι σιγά σιγά εισάγονται και στη διαδικασία της συλλογικής συνέλευσης. Εδώ οι ενήλικες δε συμμετέχουν πάντα στη συνέλευση των παιδιών.

- Houssaye, J. (επιμ.) (2000) *Δεκαπέντε Παιδαγωγοί- Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*, Αθήνα: Μεταίχμιο

-Γ. Πυργιωτάκης (2015), *Διακεκριμένες προσωπιότητες της παιδαγωγικής*, Επίκεντρο

- Freire, P. (1974) *Η αγωγή του Καταπιεζόμενου*, μτφρ. Γ. Κρητικός, Αθήνα: Ράππα

- Νηλ, Α.Σ. (1972) *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης*, μτφρ. Κ. Λάμπου, Αθήνα: Μπουκουμάνης

- *Το Νησί της Αλφαβήτου*, τεύχη 3 και 7, {<http://www.black-tracker.gr/details.php?id=266> }

Εικόνα 1-Παιδική
συνέλευση στο Μικρό
Δέντρο

Τα συμβούλια και οι συνελύσεις των παιδιών στο σήμερα (του 21^{ου} αιώνα)

Κάθε δυο χρόνια, με την παιδαγωγική ομάδα του Μικρού Δέντρου επισκεπτόμαστε άλλα σχολεία ανά τον κόσμο, με στόχο να μάθουμε περισσότερα για τις παιδαγωγικές σχέσεις και τα παιδαγωγικά εργαλεία , για την κοινότητα, για την οριζόντια οργάνωση, της αυτοδιαχείριση, την αλληλεγγύη. Πολλές φορές στα ταξίδια αυτά μας συνοδεύουν εγχειρήματα- σχολεία με παράλληλες πορείες.

Σε ένα διάστημα 4 περίπου ετών επισκεφτήκαμε σχολεία στην Ισπανία και τη Γερμανία, είχαμε τη δυνατότητα να παρακολουθήσουμε από πολύ κοντά τη συνέλευση ή το συμβούλιο αυτών των σχολείων και να μάθουμε γιατί και πως επιλέχθηκαν και χτίστηκαν αυτές οι διαδικασίες, τις ανάγκες και τις αξίες που οδήγησαν σε κάθε ξεχωριστό και διαφορετικό τρόπο οργάνωσης με κοινές αφετηρίες την αυτονομία, την ισότητα και την κοινότητα.

Τα σχολεία που επισκεφθήκαμε είχαν τόσα κοινά στον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας όσες και διαφορές. Πολλές φορές συναντήσαμε παρόμοιες διαδικασίες (παιδαγωγικές ή οργάνωσης της κοινότητας) που επιλέχθηκαν από διαφορετικές αφετηρίες. Κάθε κοινότητα επιλέγει τις συλλογικές της διαδικασίες με βάση τις αξίες που επιθυμεί να καλλιεργεί στα μέλη της, τις δυνατότητες και τη δυναμική της , τα παιδαγωγικά ερεθίσματα που εντοπίζει σε αυτές.

Μέσα στην ποικιλία των διαδικασιών που συναντήσαμε εντοπίσαμε τις διαφορετικές μορφές που παίρνει η επικοινωνία του «συλλογικού» ανάλογα με τις ηλικίες που το απαρτίζουν, τη θεματολογία που το απασχολεί, τη συχνότητα που νιώθουν τα μέλη του την ανάγκη να συναντιούνται, να κουβεντιάζουν, να αποφασίζουν.

Στα σχολεία που επισκεφθήκαμε ανακαλύψαμε πολυάριθμες επιτροπές και συμβούλια, ξεχωριστούς τρόπους συμβίωσης, την ανάγκη και την επιθυμία να οργανωθεί η αναζήτηση της ελευθερίας σε μια συλλογική συνθήκη, στην κοινότητα.

Ένα ταξίδι στην Ισπανία

Η συνέλευσεις στο αναρχικό σχολείο Paideia

«Επομένως, δεν θα χάσουμε το χρόνο μας προσευχόμενοι σε έναν φανταστικό θεό για πράγματα που μπορούμε να επιτύχουμε με τις δικές μας προσπάθειες.»

Ferrer I Guardia

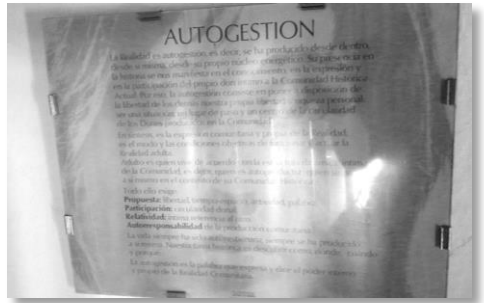
Το Paideia Ιδρύθηκε το 1978 από τις ελευθεριακές παιδαγωγούς Jogefa Martin Luengo, Concha Castaño και María Jesús Checa οι οποίες ήταν μέλη των Mujeres para la Anarquía. Το σχολείο διέπεται από τις αξίες της αναρχίας όπως αυτές εκφράζονται μέσα από την αλληλεγγύη και την ισότητα σε διάφορα επίπεδα, την ελευθερία του ατόμου μέσω των δεσμεύσεων που υπαγορεύει η κοινωνική ζωή και έχοντας σα στόχο τον αυτοκαθορισμό και την ευτυχία του ατόμου.

Το σχολείο λειτουργεί σε δύο κτήρια, στο ένα στεγάζονται τα τμήματα προσχολικής ηλικίας και στο άλλο τα τμήματα του δημοτικού. Και οι δυο αυτές κοινότητες έχουν τη δική τους συνέλευση.

Κάθε κτήριο (ηλικιακή ομάδα) έχει το δικό της ξεχωριστό τρόπο να κάνει τη συνέλευση και ανάλογα με την εξοικείωση των ατόμων στη διαδικασία, η παρέμβαση των ενηλίκων διαφοροποιείται. Βλέπουμε πως το εργαλείο της συνέλευσης χρησιμοποιείται στις προσχολικές ηλικίες ως ερέθισμα για να συγκεντρωθεί η κοινότητα σε ένα μέρος, να ασκηθεί κάθε άτομο στην υπομονή και την προσεκτική ακρόαση αλλά και στην έκθεση του δημόσιου λόγου:

«Στη συνέλευση του προσχολικού τμήματος συμμετέχουν όλα τα παιδιά, βρέφη και νήπια, όπου είναι και ο τόπος και χρόνος που

συναντιούνται. Οι δασκάλες ήταν όλες παρούσες και η μία είχε κεντρικό ρόλο στην συνέλευση. Συντόνιζε, έδινε τον λόγο στα παιδιά για να μιλήσουν και διάλεξε το θέμα της συνέλευσης που εκείνη τη μέρα ήταν η διαφορετικότητα και ο αντισηξισμός. Τα παιδιά μπορούσαν να αποχωρήσουν από την συνέλευση όποτε ήθελαν αλλά παρατηρήσαμε ότι ακόμη και αν έφευγαν από τον κύκλο παρέμεναν στο χώρο.»²

Όντας ένα αυτοδιαχειριζόμενο σχολείο, το Paideia, χρησιμοποιεί την γενική συνέλευση ως το όργανο λήψης αποφάσεων, παρουσίασης των ατομικών και συλλογικών δεσμεύσεων και προόδου των εργασιών, οργάνωσης κάθε πτυχής της καθημερινότητας και διαχείρισης των σχέσεων μεταξύ των μελών της κοινότητας. Τα παιδιά συμμετέχουν στη συνέλευση από την ηλικία των δύο ετών. Οι ενήλικες συμμετέχουν στις συνελεύσεις αλλά πολλές φορές τα παιδιά μπορεί να τις πραγματοποιήσουν και μόνο τους αφού έχουν μάθει την χρήση του εργαλείου. Στην συνέλευση οργανώνεται κάθε πτυχή της καθημερινότητας του σχολείου, όπως:

- Οργανώνονται οι ομάδες μαθημάτων και τα εργαστήρια
- Οργανώνονται οι εργασίες καθαριότητας και φροντίδας του χώρου
- Ετοιμάζονται οι ομάδες κηπουρικής και καθαριότητας της αυλής
- Οργανώνονται τα ψώνια και το μαγείρεμα

---

² Απόσπασμα από το ταξιδιωτικό μας ημερολόγιο

«Κάθε Τετάρτη πραγματοποιείται η γενική εβδομαδιαία συνέλευση των μεγάλων παιδιών. Η μέρα που βρεθήκαμε στο σχολείο ήταν η Τετάρτη και έτσι είχαμε την τύχη να παρατηρήσουμε μια γενική συνέλευση των παιδιών. Στην συνέλευση ένα παιδί ήταν συντονιστής και έγραφε τη σειρά όσων ήθελαν να πάρουν το λόγο, ενώ έγραφε τα πρακτικά της συνέλευσης. Τα θέματα που απασχόλησαν εκείνη τη μέρα τη συνέλευση τα έβαλαν τα ίδια τα παιδιά (ένα από αυτά ήταν οι πατάτες που καλλιεργούν στην αυλή τους και πωλούν στην αγορά) και διήρκεσε περίπου μια ώρα. Οι αποφάσεις πάρθηκαν με ψηφοφορία που ακολούθησε την κουβέντα τους. Οι δάσκαλοι συμμετείχαν ισότιμα στην κουβέντα και στην ψηφοφορία και ο ρόλος τους καθ' όλη τη διάρκεια ήταν διακριτικός».

Να αναφέρουμε ότι στην αρχή της σχολικής χρονιάς τόσο τα παιδιά, όσο και οι δάσκαλοι έχουν την ατομική "κάρτα δεσμεύσεων". Όλα τα μέλη του σχολείου δεσμεύονται σε κάποιες αρχές-αξίες (όπως ο σεβασμός στην ελευθερία όλων) και ανά τρίμηνο επανέρχονται σε αυτήν και αυτοαξιολογούνται στην «συνέλευση παρουσίασης». Σύμφωνα με την φιλοσοφία του Paideia, ελεύθερο είναι το άτομο που τηρεί τις δεσμεύσεις του και καθένας και καθεμία από εμάς χρειάζεται να ασκηθεί στην ελευθερία μέσω των δεσμεύσεων που απαιτεί η συνύπαρξη με τους άλλους.

Η κοινότητα του El Jardí dels Somnis

Η επιλογή του συγκεκριμένου σχολείου στο Αλικάντε της Ισπανίας έγινε γιατί το εγχείρημά μας το συνδέει μια βαθιά σχέση με το El Jardí dels Somnis (Ο κήπος των ονείρων), σχέση η οποία ξεκινά τον Αύγουστο του 2012 στην πρώτη αυτοοργανωμένη παιδική κατασκήνωση στο τότε κατελημμένο φυτώριο Φλαμουρίου στο Βερτίσκο. Η Cristina, συνοδός στο El Jardí, όντας καλεσμένη στην κατασκήνωση είχε μιλήσει στα μέλη της νεοσυσταθείσας τότε συνέλευσης για την δημιουργία ελευθεριακών σχολείων στον ελλαδικό χώρο, για το σχολείο της και τη φιλοσοφία του. Από τη

συνέλευση αυτή γεννήθηκαν το Μικρό Δέντρο στη Θεσσαλονίκη, τα Μπισκούνια στο Βόλο και το Σπόρι στο Ρέθυμνο. Η παιδαγωγική ομάδα του Μικρού Δέντρου έχει επισκεφτεί δύο φορές το σχολείο και έτσι είχαμε την ευκαιρία να παρακολουθήσουμε τόσο την τακτική όσο και έκτακτες συνελεύσεις.

Η συνέλευση των παιδιών καλείται πολύ συχνά. Τα παιδιά κουβεντιάζουν με κυκλικές τοποθετήσεις, πάντα μαζί με τους/τις συνοδούς και αν στη συνέλευση τους πάρουν μια σημαντική απόφαση, αυτοί/ες τη μεταφέρουν στη συνέλευση των μεγάλων. Η διαδικασία της συνέλευσης δεν γίνεται απαραίτητα σε καθημερινή βάση αλλά πραγματοποιείται όταν κάποια (συνοδός ή παιδί) το προτείνει και υπάρξει η επιθυμία και από τους υπόλοιπους. Είναι μια διαδικασία που την αφήνουν να εξελίσσεται.

«Το μεσημέρι περίπου στη 13:00, καλείται η παιδική συνέλευση όπου παιδιά και συνοδοί μπορούν να βάλουν τα θέματα τους. Συγκεκριμένα εμείς παρακολουθήσαμε μια συνέλευση που το θέμα ήταν ένα μικρό γατάκι που είχε εμφανιστεί στο σχολείο και τι θα έκαναν μ' αυτό. Τελικά αποφασίστηκε να το υιοθετήσει ένα από τα κορίτσια του σχολείου. Επίσης μπορεί να υπάρχουν και έκτακτες συνελεύσεις όπως αυτή που παρακολουθήσαμε ένα από τα πρωινά για το αν τα παιδιά θα γεμίσουν με νερό μια μπανιέρα που βρίσκεται στην αυλή για να κάνουν μπάνιο.»

Ένα ταξίδι στο Βερολίνο

Το ελεύθερο σχολείο του Kreuzberg (Freie Schule Kreuzberg)

Το σχολείο ξεκίνησε το 2007 στη γειτονιά Kreuzberg του Βερολίνου, που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης και παραδοσιακά κατοικείται από τούρκους μετανάστες. Με τα χρόνια και με το φαινόμενο της μετανάστευσης να εντείνεται, πολλοί ακόμα μετανάστες

κατέφθασαν στο έδαφος της Γερμανίας με αποτέλεσμα τα ενοίκια στο κέντρο του Βερολίνου να εκτοξεύονται.

Η οργάνωση της καθημερινής ζωής, της συμβίωσης στο ελεύθερο σχολείο του Kreuzberg γίνεται με βάση την κοινότητα, την αλληλεγγύη και την αλληλοβοήθεια. Αυτές οι αξίες γίνονται ορατές και εκφράζονται μέσα από τις συλλογικές διαδικασίες και παράλληλα με την εμπλοκή του σχολείου στη ζωή της γειτονιάς, στην ευρύτερη δημόσια σφαίρα.

Η μέρα στο σχολείο ξεκινά με τη συνέλευση ή καλύτερα με τις συνελεύσεις. Στον πρώτο όροφο συγκεντρώνονται οι τρεις πρώτες τάξεις και στο δεύτερο οι μεγαλύτερες. Πραγματοποιούν ταυτόχρονα τις δύο συνελεύσεις και όπως μας υπογραμμίζουν οι συνοδές του σχολείου «είναι ένας τρόπος να ξεκινά η μέρα συλλογικά και να συγκεντρωνόμαστε στο κλίμα του σχολείου».

Μια φορά την εβδομάδα γίνεται και η γενική συνέλευση, στη μεγάλη σάλα. Εκεί συμμετέχει όλη η κοινότητα. Η διαδικασία της συνέλευσης τείνει προς την ομοφωνία. Δεν υπάρχει ψηφοφορία με ανάταση χειρός, δεν υπάρχει το δίπολο πλειοψηφία - μειοψηφία. Τα ζητήματα συζητούνται διεξοδικά και προτείνονται συνδυαστικές λύσεις. Τα παιδιά που είναι πολλά χρόνια στο σχολείο κάνουν και προτάσεις για τη διαμόρφωση του σχολείου.

«Η κοινότητα των παιδιών και οι συνοδοί και συνοδές του σχολείου συγκεντρώθηκαν στη μεγάλη σάλα. Μπήκαν τα θέματα και

ξεκίνησαν οι τοποθετήσεις. Μια συνοδός συντόνιζε και έδινε το λόγο αλλά αυτή την ευθύνη αναλάμβαναν και άλλα παιδιά της συνέλευσης χωρίς να δημιουργείται σύγχυση. Δεν υπήρχε δηλαδή επίσημα και επώνυμα ο ρόλος της συντονίστριας. Ο Γιαν (συνοδός) με χαμόγελο κάθισε δίπλα μας και μας μετέφρασε όλη τη διαδικασία.

Το πρώτο θέμα ήμασταν εμείς. Μας ρώτησαν από πού έχουμε έρθει και για ποιο λόγο και μας παρακάλεσαν να τα πούμε στα αγγλικά για να εξασκηθούν! Όταν τελειώσαμε την αυτοπαρουσίασή μας μια συνοδός ρώτησε ποιος/α κατάλαβε και μπορεί να μεταφράσει.»

Το δημοκρατικό σχολείο Netzwerk

Το Netzwerk Schule (Berlin), ιδρύθηκε το 2008 και αποτελεί μέρος μιας μεγαλύτερης κοινότητας που δημιουργήθηκε τη δεκαετία του '80 στο ανατολικό Βερολίνο. Η κοινότητα αυτή ονομάζεται netzwerk spielkultur. Ξεκίνησε σαν οργανισμός για τα δικαιώματα των παιδιών όπως π.χ. το δικαίωμα στην ψήφο, στην επιλογή εναλλακτικής μορφής εκπαίδευσης κ.α. Οι πρώτες δράσεις της κοινότητας περιελάμβαναν ένα μετακινούμενο κέντρο δραστηριοτήτων που επισκεπτόταν τις εργατικές περιοχές του Βερολίνου και προσέγγιζε τα παιδιά των φτωχών οικογενειών και εργατών/τριων. Μια ομάδα δασκάλων αυτού του δικτύου ξεκίνησε τη δημιουργία αυτού του σχολείου και τα μέλη της μέχρι σήμερα συνεχίζουν να συμμετέχουν σε αυτό. Το σχολείο ξεκίνησε με 26 παιδιά και λάμβανε χρηματοδότηση από το δίκτυο και τις εισφορές των γονιών. Σήμερα διανύει το 10ο χρόνο λειτουργίας, φιλοξενεί 86 παιδιά (0-18 ετών), λαμβάνει κατά 60% χρηματοδότηση από το κράτος και 40% από τις οικογένειες, ανάλογα με το εισόδημά τους.

Το Συμβούλιο του σχολείου διεξάγεται μια φορά την εβδομάδα, κάθε Τρίτη και δεν είναι υποχρεωτική η παρουσία σε αυτό.

Έχει χαρακτήρα ρυθμιστικό και διαχειριστικό, λαμβάνονται δηλαδή αποφάσεις για τη λειτουργία του σχολείου αλλά και τη ρύθμιση της συμβίωσης στην κοινότητα. Για τη θέσπιση και την τήρηση της δικαιοσύνης υπάρχει ένα άλλο συλλογικό όργανο το δικαστήριο. Ακόμη όμως και το δικαστήριο τοποθετείται χαμηλότερα από το Συμβούλιο στην οργανωτική πυραμίδα, καθώς οποιοδήποτε θέμα δεν επιλύεται εκεί , παρουσιάζεται στο Συμβούλιο που είναι και το ανώτατο όργανο. Κάθε μέλος της κοινότητας έχει δικαίωμα ψήφου και οι αποφάσεις παίρνονται με ψηφοφορία , με ανάταση χειρός. Το Συμβούλιο συντονίζει μια ομάδα ατόμων. Η κοινότητα του σχολείου οργανώνεται και αναλύεται σε μια σειρά επιτροπών. Κάθε επιτροπή είναι υπεύθυνη για ένα κομμάτι λειτουργίας του σχολείου και βρίσκονται όλες μαζί στο Συμβούλιο της Τρίτης.

«Κατευθυνόμαστε στη μεγάλη αίθουσα όπου πραγματοποιείται το συμβούλιο. { ...} έξω από την πόρτα υπάρχει ο πίνακας στον οποίο αναρτούνται τα θέματα που θα συζητηθούν, έτσι ώστε να παρευρεθεί όποιος/α ενδιαφέρεται. Υπάρχουν δύο κορίτσια περίπου 12 ετών. Η μία είναι η συντονίστρια του συμβουλίου και η άλλη η καταγραφέας των πρακτικών. Το συμβούλιο ξεκινά με συζήτηση και ενημερώσεις από τους εκπροσώπους όλων των επιτροπών. Στη συνέχεια κάποιες/οι αποχωρούν και άλλες/οι μπαίνουν. Παρευρίσκονται όλοι οι ενήλικες και 13 παιδιά, εκ των οποίων τα 10 έφηβοι/ες. Τα θέματα της συνέλευσης περιλαμβάνουν την ψήφιση κανόνων για την αίθουσα των υπολογιστών και την απόφαση για τη συμμετοχή του σχολείου σε ένα ντοκιμαντέρ.»

Waldkindergarten , ένα σχολείο στο δάσος

Σε ένα από τα προάστια του Βερολίνου, μέσα στο δάσος, με σημείο συνάντησης ένα μικρό βαγόνι, βρήκαμε το Waldkindergarten. Το σχολείο λειτουργεί από το 2001 και τη χρονιά που το επισκεπτόμαστε φοιτούν σε αυτό 21 παιδιά ,με τη συνοδεία τριών ενηλίκων. Όπως μας πληροφορούν οι συνοδοί του σχολείου, το βαγόνι είναι ένα νομικό « πρόσχημα» και το χρησιμοποιούν μόνο σε ακραίες καιρικές συνθήκες. Αντίθετα, με βροχή ή με χιόνι επιλέγουν να μετακινούνται μέσα στο δάσος, επιλέγουν ένα σημείο και περνούν

εκεί τις σχολικές ώρες.

Η συνέλευση γίνεται κάθε μέρα, με αυτόν τον τρόπο ξεκινά το σχολείο. Όλη η κοινότητα συγκεντρώνεται σε έναν κύκλο και ξεκινούν λέγοντας τραγούδια, τα νέα κάθε ατόμου ή του σχολείου. Στη συνέχεια η συνέλευση αποφασίζει την τοποθεσία στην οποία θα περάσει την υπόλοιπη μέρα. Με οδηγό ένα χάρτη όπου αναγράφονται όλα τα σημεία στο δάσος, τα μέλη της συνέλευσης ψηφίζουν με ανάταση του χεριού.

«Στον κύκλο τους μας σύστησαν κανονικά και μας ρώτησαν πως λέμε καλημέρα στα ελληνικά και πως μετράμε. Πολύ ωραίος κύκλος με ηρεμία και ωραία ατμόσφαιρα. Στην συνέχεια βγάζουν το χάρτη του δάσους όπου με ψηφοφορία διαλέγουν τον προορισμό της ημέρας, ανάμεσα σε τρεις κάθε φορά επιλογές. Την ημέρα που πήγαμε επιλέχθηκε η τοποθεσία “ φωλιά του πελαργού.”

Το σχολείο της οδού Βιτρύβ βρίσκεται σε μια εργατική γειτονιά του Παρισιού με 30% περίπου ξένους εργάτες. Το 1962 μετατράπηκε σε πειραματικό με στόχο τον περιορισμό των διακρίσεων στην εκπαίδευση με τη χρησιμοποίηση των κατάλληλων εκπαιδευτικών μεθόδων. Σε αυτό το πλαίσιο το 1975 δημιουργήθηκε η μεγάλη ομάδα (πενήντα εφτά παιδιά – επτά ως δεκατριών χρόνων- και τρεις δάσκαλοι) που έζησε όλη τη σχολική χρονιά γύρω από την πραγματοποίηση ενός συλλογικού σχεδίου. Τα παιδιά διάλεξαν να κάνουν ένα τσίρκο και να περιοδεύουν στην επαρχία δίνοντας παραστάσεις. Το βιβλίο «έξω από το σχολείο- απόπειρα για μια άλλη παιδαγωγική» αποτελείται από δυο μέρη: το βιβλίο των παιδιών που έγραψαν και φωτογράφισαν οι μαθητές και οι μαθήτριες που πήραν μέρος στο σχέδιο τσίρκο, και από το βιβλίο των μεγάλων που έγραψε η Μαιτέ Λοπέ-Γκουρζό, με αφετηρία τις συλλογικές σκέψεις που αναπτύχθηκαν από τους δασκάλους και τους άλλους ενήλικες που συμμετείχαν στο σχέδιο.

Οι γενικές συνελεύσεις

Οι γενικές συνελεύσεις, σ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς, ήταν ο θεσμός μέσω του οποίου πάρθηκαν όλες οι σημαντικές αποφάσεις: επιλογή σχεδίου, οργάνωση της δουλειάς, λύση των προβλημάτων κτλ. Ποτέ δε δημιουργήσαμε ομάδα εξουσίας, εκλεγμένη επιτροπή, «αντιπροσωπευτική», ψηφισμένη από τη βάση για να αποφασίζει στο όνομα των άλλων και για τους άλλους. Όλα συζητιόντουσαν απ' όλους, σ' ένα « γύρο του τραπέζιού» όπου έπρεπε ο καθένας να πάρει το λόγο και να πει τη γνώμη του. Αυτό έπαιρνε πολύ χρόνο, βέβαια, κάποιες φορές μάλιστα υπερβολικά πολύ, αλλά πώς θα γινόταν η «μαθητεία» στην υπευθυνότητα, αν είχαμε χρησιμοποιήσει τη γνωστή παρακαμπτήριο της αντιπροσωπευτικής

δημοκρατίας; Οι αντιπρόσωποι θα είχαν πάρει την εξουσία πάνω στην ομάδα: από τη μια θα είχαμε διοικούντες, από την άλλη διοικούμενους.

Στο πρώτο μέρος της γενικής συνέλευσης, γινόταν ελεύθερη συζήτηση όπου όποιος ήθελε έπαιρνε το λόγο για να παρθεί απόφαση, έπρεπε όλοι να μιλήσουν, να υποστηρίξουν και να εξηγήσουν την άποψη τους. Έπειτα μετρούσαμε τις ψήφους και η απόφαση της πλειοψηφίας συνήθως ήταν δεσμευτική για το σύνολο της ομάδας.

Εφόσον παίρνονταν οι αποφάσεις από την πλειοψηφία της γενικής συνέλευσης, μπορεί κανείς να διερωτηθεί αν η εξουσία δεν ήταν κτήμα όσων χειρίζονταν καλά το λόγο, αν οι μειοψηφίες δεν παρέμεναν πάντα οι ίδιες σ' όλη τη διάρκεια του σχεδίου και αν δεν καταπιέστηκαν από την αρχή μέχρι το τέλος.

Στις πρώτες γενικές συνελεύσεις, ο λόγος μονοπωλήθηκε από αυτούς που κατείχαν καλά τη χρήση του: τα παιδιά από κοινωνικά στρώματα όπου οι άνθρωποι μιλούν και εκφράζονται χωρίς λάθη, τα παιδιά που από την προηγούμενη χρονιά ήταν αρχηγοί στην τάξη, τα παιδιά που είχαν συνηθίσει να τα ακούνε. Πολύ γρήγορα όμως, η συστηματική πρακτική του να μιλούν όλοι με τη σειρά ανάγκασε και τα πιο συνεσταλμένα παιδιά να ανοιχτούν. Η υπόθεση ήταν ζωτικής σημασίας: το να μην εκφραστείς σήμαινε ότι άφηνες σε όσους μιλούσαν το δικαίωμα να αποφασίσουν για σένα το τι θα γινόταν: τσίρκο ή εστιατόριο, παράταση της περιοδείας ή επιστροφή στο Παρίσι κτλ. Δε χρειαζόταν να είσαι ρήτορας, να ακροβατείς με τις αποχρώσεις του λόγου για να πεις τη γνώμη σου για ένα συγκεκριμένο θέμα. Το φράγμα μεταξύ ομιλητών και μη ομιλητών δεν ήταν κοινωνικό: μερικά παιδιά από εργατικές οικογένειες, όπως η Μαρί-Κλερ κι ο Εμίλ, μιλούσαν και ακούγονταν στις συνελεύσεις. Άλλοι, από περιβάλλον διανοούμενων που ήταν πολύ άνετοι στις προσωπικές σχέσεις, μιλούσαν πολύ λίγο. Στα πολύ μεγάλα και σημαντικά θέματα, ωστόσο, εκφράζονταν όλοι.

Σε ότι αφορούσε το προχώρημα του σχεδίου, την οργάνωση της δουλειάς, μερικά παιδιά, πάντα τα ίδια, άφηναν στους άλλους, πάντα στους ίδιους, την ευθύνη των προτάσεων και των πρωτοβουλιών. Γιατί αυτή η παθητικότητα;

Όταν ήταν μικρός, έτρεχε με τα τέσσερα πιο γρήγορα παρά όρθιος και όταν ήρθε στο σχολείο, την προηγούμενη χρονιά, στο CE2, έπαιζε τη ΜΑΙΜΟΥ για πολύ καιρό, και ένα βράδυ που είχανε «πράσινη τάξη», ο Μισέλ είχε αποκοιμηθεί στην τουαλέτα, με το χέρι κρεμασμένο μέσα στη λεκάνη σαν την ουρά της μαϊμούς. Η Μονίκ, που ήταν ακροβάτρια κι αυτή, έκανε πολύ ευσυνείδητα τη δουλειά της, λιγότερο θεαματικά, χωρίς να ξεχνάει ποτέ το κοστούμι της. Τον υπόλοιπο καιρό, μισοκοιμόταν, πλέκοντας με φανταστικό μαλλί φανταστικά πουλόβερ.

Οι άλλοι, επίσης σιωπηλοί, που άφηναν άλλους να διαλέγουν τους κύριους προσανατολισμούς, ήταν ωστόσο φανατικοί οπαδοί του σχεδίου. Το έδειχναν με τη συνεχή και ενεργητική συμμετοχή τους, το έλεγαν σπίτι τους, στους φίλους τους. Τέτοιοι ήταν η Αλίσ κι ο αδερφός της ο Νοέλ, ο Λοράν, ο Ντζαμέλ, ο Μαλέκ, ο Μπασίρ, η Τζαμιλά, που έπεσαν με τα μούτρα στην πραγματοποίηση του σχεδίου.

Ο πυρήνας που κινούσε τους υπόλοιπους δεν είχε σταθερή σύνθεση. Πολλές μικρό- ομάδες διαδέχτηκαν η μια την άλλη στη διάρκεια της χρονιάς, για να προχωρήσει το σχέδιο. Δεν υπήρχαν αρχηγοί για να επιβληθεί κανείς σε μια τόσο μεγάλη ομάδα, χρειαζόταν περισσότερος χρόνος ή περισσότερη δύναμη. Αντίθετα, έβλεπε κανείς μικρό- παρέες (υπολείμματα της προηγούμενης χρονιάς ή δημιουργήματα της χρονιάς αυτής) που είχαν αναπτύξει πρωτοβουλίες μεταξύ τους, τις έφερναν μέσα στη μεγάλη ομάδα και για να τις περάσουν αναλάμβαναν το ρόλο του κινητήριου πυρήνα.

{Στάϊκου, Θ. (επιμ.)(1983), Το σχολείο της οδού Βιτρύβ -Έξω από το σχολείο: Απόπειρα για μια άλλη παιδαγωγική, μτφρ. Ρ. Καυταντζόγλου, Αθήνα: Ανδρομέδα}

Εκπαίδευση και ο Δημοκρατικός μύθος

George Cairncross

1971

Ένα δημοκρατικό σύστημα είναι ένας τύπος συστήματος που ορίζεται από τους κανόνες της πλειοψηφίας. Ο δημοκρατικός τρόπος, είναι αυτός ο τρόπος με τον οποίο η πλειοψηφία, μέσω της άσκησης του εκλογικού δικαιώματος με μυστική ψηφοφορία, επιλέγει τη μορφή της κυβέρνησης που αυτή η πλειοψηφία θέλει για να κυβερνήσει την κοινωνία στην οποία ζει. Ωστόσο, σε αυτήν την κοινωνία, θα υπάρχουν μειοψηφίες ομάδων ή ατόμων που, παρόλο που δε συμφωνούν με την πλειοψηφία, θα πρέπει να ζήσουν με τις αποφάσεις της κυβέρνησης που εμψυχώνεται από την πλειοψηφική ψήφο κι οποιαδήποτε διαμαρτυρία θα ήθελαν να κάνουν είναι εξ'ολοκλήρου αναποτελεσματική. Εάν ένα άτομο επιθυμεί να διαμαρτυρηθεί με κάποιον τρόπο, υπάρχουν θεσμοθετημένα κανάλια που του ανοίγονται για αυτό. Αυτό όμως δεν είναι διαμαρτυρία αλλά μονάχα συμμόρφωση με την καθορισμένη τάξη των πραγμάτων. Αυτός είναι ο τρόπος της Δημοκρατίας, η μειοψηφία να ζει κάτω από τη διακυβέρνηση και τις αποφάσεις της πλειοψηφίας. Ο John Stuart Mill³, ο βικτωριανός οικονομολόγος και φιλόσοφος, έγραψε κάποτε: «η πλειοψηφία είναι μια πλειοψηφία ατόμων και για αυτήν το να υποτάξει τις απόψεις της μειοψηφίας σημαίνει να αμφισβητήσει τα ίδια τα θεμέλια στα οποία βασίζεται (η πλειοψηφία)». Αυτή είναι η κύρια ρωγμή στη δομή της Δημοκρατίας, το άτομο μπορεί και συχνά είναι υποταγμένο. Η μόνη ανακούφιση για τις μειοψηφικές ομάδες, είναι η ελπίδα πως σε κάποιες άλλες εκλογές η πλειοψηφική ψήφος θα αλλάξει, έτσι ώστε μια άλλη κυβέρνηση να αντικαταστήσει αυτήν που δεν την ικανοποιεί. Έτσι μια άλλη πλειοψηφική ψήφος θεμελιώνει μια άλλη κυβερνητική

---

³ **Τζον Στιούαρτ Μιλ** (John Stuart Mill 1806 –1873) Βρετανός φιλόσοφος, πολιτικός οικονομολόγος και δημόσιος υπάλληλος.

δύναμη, αλλά συνεχίζουν να υπάρχουν μειοψηφίες. Μπορεί η Δημοκρατία να μετατραπεί σε μια πιο ελευθεριακή μορφή κοινωνίας η οποία θα καλύπτει τις ανάγκες του ατόμου παρά μιας πλειοψηφίας ή μιας μειοψηφίας; Ξανά ο John Stuart Mill έγραψε: *«εάν το Κράτος μπορούσε να εξασφαλίσει πως κάθε άτομο μέσα στο Κράτος είναι ευτυχισμένο, τότε και το Κράτος θα ήταν αυτόματα ευτυχισμένο.»*

Πίσω από τη Δημοκρατία βρίσκεται η παντοδύναμη, πάντα διεισδυτική σκιά του Κράτους. Και με το Κράτος εννοώ την Κυβέρνηση, την εκκλησία, τις δυνάμεις καταστολής, ένοπλες δυνάμεις, το στρατό και το εκπαιδευτικό σύστημα. Η κοινωνία, από την οποία κατάγεται το σώμα των εκλεκτόρων, ζει υπό την κηδεμονία του Κράτους. Την απόλυτη εξουσία μέσα στη Δημοκρατία την έχει το Κράτος. Μια αλλαγή εκλογής σημαίνει μόνο τη μεταφορά εξουσίας από το ένα πολιτικό σώμα στο άλλο, ο μηχανισμός του Κράτους μένει σε έναν κυμαινόμενο βαθμό ανέπαφος, και είναι μέσω του Κράτους που κατοχυρώνονται οι απόλυτες αποφάσεις σχετικά με τη διαχείριση της κοινωνίας.

Είδαμε πως η Κεφαλή του Κράτους αποφασίζεται με την πλειοψηφική ψήφο στις εκλογές. Το Κράτος εξαιτίας της ίδιας της φύσης του και του γεγονότος πως η εκπαίδευση είναι κρατικά ελεγχόμενη, αποφασίζει την εκπαιδευτική πολιτική μιας χώρας. Το παιδί ζει μέσα σε δυο κυρίαρχα περιβάλλοντα, το σπίτι και το σχολείο. Στο σπίτι, το παιδί υπόκειται στις αξίες και τις πιέσεις της οικογένειάς του, οι οποίες με τη σειρά τους υπόκεινται στις αξίες και τις πιέσεις της κοινωνίας ως σύνολο. Στο σχολείο, το παιδί υπόκειται στις αξίες και τα κριτήρια του Κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος, στους δασκάλους και τους συμμαθητές του, και σταδιακά γίνεται το ίδιο το παιδί γονιός και αναπαράγει άενα τα ίδια κριτήρια και τις ίδιες αξίες, που συνολικά/γενικά είναι παράλληλες με αυτές της κοινωνίας, στα παιδιά του. Μακροπρόθεσμα, για να επιβιώσει το Κράτος, πρέπει να κυβερνά μια κοινωνία που αποδέχεται την εξουσία του Κράτους. Ο μόνος τρόπος για να διασφαλίσει το Κράτος

πως αυτό συμβαίνει, είναι να αναπαράγει μια κοινωνία που είναι προετοιμασμένη να πιστεύει στο Κράτος και όχι στην ύπαρξη του ανεξάρτητου ατόμου που συνεταιρίζεται ελεύθερα με άλλα ανεξάρτητα άτομα. Ο Martin Buber⁴ έχει πει: *«η ελευθερία είναι μια προϋπόθεση της εκπαίδευσης»*. Το σχολικό σύστημα άρα πρέπει να εφοδιαστεί ώστε να παράγει μια κοινωνία που θα δέχεται άνευ όρων αυτήν την λογική, και αυτό παίζει μεγάλο ρόλο στους μηχανισμούς υπακοής. Έτσι γίνεται προφανές πως το εκπαιδευτικό σύστημα δε μπορεί να παράγει αυτόνομα σκεπτόμενα άτομα, αλλά παράγει χειραγωγημένα άτομα που αποδέχονται πως η δημοκρατία είναι η καλύτερη μορφή οργάνωσης κοινωνίας και κυβέρνησης. Ο G. H. Bantock λέει: *«η εκπαίδευση μπορεί να γίνει κατανοητή μόνο όταν γνωρίζουμε για ποια κοινωνία και για ποια κοινωνική θέση εκπαιδεύονται οι μαθητές. Η εκπαίδευση δεν σμιλεύει τους ανθρώπους με αφηρημένα υλικά αλλά μέσα σε και για μια ήδη υπάρχουσα κοινωνία.»*

Η κοινωνία μας είναι ανταγωνιστική. Η πλειοψηφία αποδέχεται αυτήν την κατάσταση και πραγματοποιεί τις επιθυμίες της για προσωπική εξέλιξη σε αυτό το περιβάλλον. Σίγουρα δεν είναι άσχετο πως όλο το σχολικό σύστημα είναι ένα σύστημα μέσα στο οποίο η επιτυχία ανταμείβεται και η αποτυχία τιμωρείται. Και όχι μόνο αυτό, αλλά και η επιτυχία ενός ατόμου είναι η αποτυχία ενός άλλου- η αποτυχία και η ταπείνωση του να έχεις αποτύχει μπροστά σε ολόκληρη την τάξη. Η επιτυχία στο σχολείο εξισώνεται με επιτυχή αποτελέσματα εξετάσεων, μια φιλοσοφία που βρίσκεται μέσα στα περισσότερα σπίτια ακριβώς όπως και η επιτυχία στην κοινωνία εξισώνεται με την κατάκτηση μια θέσης υψηλών οικονομικών αποδοχών στην ιεραρχία του πεδίου εργασίας. Ένα εξουσιαστικό σύστημα πρέπει κατ' ανάγκη να ενθαρρύνει την ιεραρχία και

---

⁴ **Μάρτιν Μπούμπερ** (1878-1965), φιλόσοφος.

μάλιστα μια ιεραρχία που να εμπιστεύεται. Αυτοί που συμμορφώνονται με τα κριτήρια και τις αξίες που θεμελιώνονται από τη συμφωνία και την χειραγώγηση του συγκεκριμένου κοινωνικού υποσυνόλου στο οποίο ανήκουν, και μέσω της επιτυχούς απόκτησης προσόντων τελικά κατακτούν μια αναγνωρίσιμη θέση μέσα στις κοινωνικές δομές – μια θέση που μπορεί να απειληθεί από οποιοδήποτε δείγμα ελευθεριακών ατόμων που συγκρούονται με τις κοινωνικές δομές. Το άτομο πρέπει να χαλιναγωγηθεί είτε εθελούσια στις αποδεκτές νόρμες, και αν αυτό αποτύχει, τότε μέσω της καταστολής. Η αντικοινωνική συμπεριφορά δεν είναι ανεκτή και τελικά το άτομο που αρνείται τις αξίες της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει, πέφτει πάνω στη νομοθετική εξουσία (ή κάποιες φορές πιο διακριτικά στο κοινωνικό στίγμα ή την κοινωνική εξορία). Ο νόμος θεσπίζεται από την κοινωνία προς όφελος των ανθρώπων που τη συγκροτούν, είτε το επιθυμούν είτε όχι, βάσει της αρχής πως μια δημοκρατική διακυβέρνηση πράττει για την πλειοψηφία.

Οι ίδιες αρχές ισχύουν και για ένα παιδί στο σχολείο. Το εκπαιδευτικό σύστημα αντανακλά τις αξίες και τα κριτήρια της κοινωνίας και από το παιδί είναι αναμενόμενο να συμμορφωθεί με αυτό το σύστημα μέσα στο σχολείο. Μια μαθητική ιεραρχία συχνά θεμελιώνεται με τον καθορισμό επιμελητών, αρχηγών της τάξης ή της ομάδας κλπ. σε συνδυασμό με μεθόδους όπως ομαδικοί πόντοι ή αστέρια για καλή δουλειά και συμπεριφορά. Τα παιδιά που δείχνουν οποιοδήποτε σημάδι εξέγερσης θεωρούνται ταραχοποιά και τιμωρούνται έμπρακτα με τον έναν ή τον άλλο τρόπο.

Ως εκ τούτου , όπως και στην ενήλικη κοινωνία το άτομο θα πρέπει φαινομενικά να συνάδει με την υπόλοιπη κοινωνία εάν θέλει να έχει

μια ειρηνική ζωή, και αν όχι θα πρέπει να είναι προετοιμασμένο να εισπράξει όλη τη σφοδρότητα της κοινωνικής δυσαρέσκειας, έτσι και το παιδί στο σχολείο. Πέρα από την επανάσταση, η εκπαίδευση είναι ο μόνος τρόπος να αλλάξει μια κοινωνία εκ των έσω. Τόσο οι ενήλικες, όσο και τα παιδιά, θα πρέπει να εκπαιδευτούν στην ιδέα μιας νέας κοινωνίας για να εκτοπιστεί η παλιά. Μια κοινωνία που θεωρεί την ίδια και τις αξίες της υπεύθυνες και δίκαιες, δεν μπορεί αυτόβουλα να επιτρέψει αλλαγές στη δομή της μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος. Όπως λέει ο Mill *«η πλειοψηφία, ικανοποιημένη από τους τρόπους της ανθρωπότητας όπως είναι τώρα (γιατί αυτή (η ανθρωπότητα) την κάνει αυτό που είναι), δε μπορεί να καταλάβει γιατί αυτοί οι τρόποι δεν κάνουν για όλους»*. Μόνο τα άτομα της μειοψηφίας μέσα σε μια κοινωνία επιθυμούν οποιαδήποτε μεγάλη αλλαγή σε αυτήν την κοινωνία, και καθώς δεν ενδιαφέρει την κοινωνία να ενθαρρύνει αυτές τις φιλοδοξίες του ατόμου, το άτομο θα πρέπει να υποφέρει μέσα από μια εκπαιδευτική διαδικασία σε ένα Δημοκρατικό σύστημα, που πιστεύει στην κυριαρχία της πλειοψηφίας πάνω στη μειοψηφία.

[<http://theanarchistlibrary.org/category/author/george-cairncross> (5-11-15), μτφρ. Μικρό Δέντρο]

Η παιδική συνέλευση του Μικρού Δέντρου

« Δεν υπάρχει αληθινός λόγος που να μην είναι συγχρόνως μια πράξη. Έτσι, το να πεις ένα σωστό λόγο ισοδυναμεί με το να μετασηματίζεις τον κόσμο»

Paulo Freire

Διανύουμε τον τέταρτο χρόνο που σε καθημερινή βάση, κάνουμε παιδικές συνελεύσεις στο Μικρό Δέντρο. Κάποια πράγματα αλλάζουν από χρόνο σε χρόνο και κάποια μένουν ίδια.

Η συνέλευση καλείται κάθε μέρα στις 11 περίπου και η συμμετοχή σε αυτή δεν είναι υποχρεωτική. Υπάρχουν βέβαια και οι εξαιρέσεις όπου η συνέλευση μπορεί να μην καλεστεί αν δε νιώθει κανείς πως υπάρχει κάτι να συζητηθεί ή να καλεστεί έκτακτα για κάτι που προέκυψε μέσα στη μέρα.

Στη συνέλευση καθόμαστε σε κύκλο γιατί είναι ένα σχήμα που δεν τοποθετεί διαφορετικά «status» σε σωματικές θέσεις και επιθυμούμε η κοινότητα μας να λειτουργεί έξω από ιεραρχικές σχέσεις.

Η συνέλευση δίνει τη δυνατότητα να εκφραζόμαστε, να μετασηματίζουμε τον κόσμο, να φτιάχνουμε την πραγματικότητά μας, να διανύουμε την απόσταση ανάμεσα στην ηλικία της υπευθυνότητας και την ηλικία του αποκλεισμού.

Δεν είναι μια ουδέτερη διαδικασία. Με την πραγμάτωση της υποδηλώνει την επιθυμία να αποφασίζουμε για τους εαυτούς μας και την κοινότητά μας, να μικραίνουμε την απόσταση στην εκάστοτε εξουσία που μας παραχωρείται από τις συνθήκες.

Οι συνοδές - παιδαγωγοί δεν στέκονται ουδέτερες, αλλά ακούν, παρεμβαίνουν, συντονίζουν, προτείνουν μέχρι η ωριμότητα της ομάδας να τους επιτρέπει να αποτραβηχτούν, και τα ίδια τα παιδιά να συντονίζουν τη συνέλευση. Οι λέξεις κλειδιά που εισάγονται στην δομή της συνέλευσης είναι: κύκλος, συμφωνία, διαφωνία, πρόταση, μειοψηφία, πλειοψηφία, ομοφωνία.

«Είναι αλήθεια πως για να μπορέσει να λειτουργήσει η ομοφωνία, χρειάζεται θέληση, θέληση, θέληση, τόσες φορές θέληση όσα και τα μέλη της ομάδας, καθώς και υπομονή από ολόκληρη τη συλλογικότητα»⁵

Τις λίγες φορές που η συνδημιουργία και η συνδιαμόρφωση «δεν προχωρούσαν» στη δράση, καλεστήκαμε να αποφασίσουμε με ψήφο. Επιμένουμε όμως σε μια διάθεση να χωρέσουμε τους εαυτούς μας σε όλες τις προτάσεις, να λειτουργούμε με ευαισθησία στις ιδέες των άλλων και να προσπαθούμε να προτείνουμε συμπληρωματικά ή να αντιπροτείνουμε κάτι συγκριμένο που να μπορεί να συνυπάρξει με την πρόταση του άλλου. Έτσι προσπαθούμε να συζητάμε και στη συνέλευση των ενηλίκων, γι' αυτό συνηθίζουμε να αποκαλούμε τη διαδικασία μας ομοφωνική αν και γνωρίζουμε πως η ομοφωνία είναι περισσότερο μια πάλη με όλες τις θεατές και αθέατες εκφράσεις της εξουσίας, μια δυναμική «τάση» για την κατάκτηση της και όχι η ίδια η κατάσταση, καθαρή και κυριολεκτική.

Στην παιδική συνέλευση τον πρώτο καιρό εξοικειωνόμαστε με το να καθόμαστε σε κύκλο, να κοιταζόμαστε, να μιλάμε με τη σειρά και να ακούμε το άτομο που εκφράζεται. Λέμε τα νέα μας ή οτιδήποτε άλλο μας έρχεται αυθόρμητα να καταθέσουμε, να τραγουδήσουμε ή να παίξουμε ένα παιχνίδι όλοι/ες μαζί. Καθώς κυλάει η καθημερινότητα με συνέπεια στο κάλεσμα της συνέλευσης, εξοικειωνόμαστε με το εύρος της θεματολογίας της και πειραματιζόμαστε πάνω στην επίλυση διάφορων θεμάτων, τόσο στο διαπροσωπικό, όσο και στο συλλογικό πλαίσιο. Στη ζωή άρχίζουν να προκύπτουν σιγά-σιγά θέματα που αποφασίζουμε πως πρέπει να συζητηθούν εκεί ειδικά.

Πολύ σύντομα στη ζωή της παιδικής συνέλευσης γίνεται κτήμα μας πως οποιαδήποτε πρόταση έχει η παιδική συνέλευση μεταφέρεται

---

⁵ Commonwheel Collective, *Με αυτό μοιάζει η ομοφωνία;*, paivani@lists.riseup.net (Rotta,2009) {www.omofonia.blogspot.com}

από τις συνοδούς στη συνέλευση των ενηλίκων και αυτή, αφού τη συζητήσει, την υλοποιεί (εκδρομές, εργαλεία που μπορεί να χρειαζόμασταν, γιορτές κλπ) ή μεταφέρει στην παιδική συνέλευση τους λόγους για τους οποίους δεν είναι εφικτή η υλοποίηση της.

Η μέχρι τώρα εμπειρία μας λέει ότι παιδιά τεσσάρων και πέντε ετών είναι σε θέση να κάνουν ομοφωνικές συνελεύσεις, να παίρνουν αποφάσεις και να υλοποιούν τα ίδια τις αποφάσεις αυτές. Το βήμα παρακάτω, είναι η παιδική συνέλευση να μπορεί να υλοποιεί τις αποφάσεις χωρίς τη διαμεσολάβηση της γενικής συνέλευσης.

Πρακτικά παιδικής συνέλευσης

Σε μια εκδρομή στο ταχυδρομείο πήραμε ένα «σουβενίρ», κάτι για να θυμόμαστε στο σχολείο αυτήν την επίσκεψη. Είναι ένα τετράδιο με ένα μικρό ταχυδρόμο. Όταν ρωτήσαμε τα παιδιά τι να γράφουμε σε αυτό το τετράδιο, κάποια πρότειναν να είναι τα «πρακτικά» της παιδικής συνέλευσης. Στη συνέλευση των ενηλίκων όπου και τα παιδιά είναι παρόντα στο χώρο του σχολείου, έχουμε πάντα ένα τετράδιο πρακτικών που το βάζουμε στη βιβλιοθήκη ώστε να είναι προσβασιμο σε όλους και όλες. Έτσι και τα παιδιά καθιέρωσαν το δικό τους. Μέσα στα πρακτικά της παιδικής συνέλευσης ήταν και τα ακόλουθα:

Τρίτη 31 Μαρτίου 2015

Θέματα:

- *Τι θα κάνουμε στη γιορτή της άνοιξης*
- *Εκδρομή την Πέμπτη*

Ομόφωνα αποφασίζονται οι κήποι του Πασά για εκδρομή. Μια συνοδός μεταφέρει πως οι γονείς φοβούνται τη βροχή. Τα παιδιά προτείνουν να πάρουμε γαλότσες, αδιάβροχα, σκουφιά κλπ.

Για την άνοιξη, υπάρχει η πρόταση να κάνουμε την Παρασκευή γιορτή. Να φωνάξουμε και φίλους/ες. Δυο παιδιά δε θέλουν γονείς. Η Μ. καταθέτει πως δεν έχει ποιον να καλέσει. Η Μ. προτείνει όσοι θέλουν γονείς να τους καλέσουν και όσοι/ες όχι. Υπάρχει συμφωνία και η συνέλευση τελείωσε.

Δευτέρα 6 Μαρτίου 2017

Τα παιδιά εξέφρασαν την ανάγκη τους να επικοινωνήσουν με τους παλιούς συμμαθητές τους, η Ν. πρότεινε να τους καλέσουμε στην επόμενη εκδρομή και η Ι. να τους στείλουμε προσκλήσεις. Έτσι, παιδιά και συνοδές συναποφασίσαμε να τους στείλουμε προσκλήσεις για την επόμενη εκδρομή.

Μια νέα γωνιά ξεκίνησε να στήνεται στο σχολικό περιβάλλον με φακέλους αλληλογραφίας, γραμματόσημα και αφίσες του ταχυδρομείου. Τα παιδιά ετοίμαζαν τα ατομικά και τα συλλογικά τους γράμματα σε φίλους, παλιούς συμμαθητές, γονείς, συγγενείς ακόμα και στους εαυτούς τους.

Τρίτη 4 Απριλίου 2017

Μια μέρα στην παιδική συνέλευση του σχολείου μας ο Γ. (3 χρονών) μίλησε για το πόσο του αρέσουν τα καράβια.

Μετά το τέλος της συνέλευσης Ο Φ. (4 χρονών) παρουσίασε το έργο του το καράβι, κι έτσι ξεκίνησε μια σειρά δραστηριοτήτων που σχετιζόταν με το θέμα αυτό.

Την επόμενη μέρα στην συνέλευση ο πίνακας της συνέλευσης γέμισε με ζωγραφίες και κατασκευές με θέμα το καράβι.

Οι συνοδές ενισχύσαμε το ζήτημα φέρνοντας στην παιδική συνέλευση τέσσερις φωτογραφίες από το λιμάνι της

Θεσσαλονίκης : το παλιό τελωνείο, ένα γερανό, ένα ρυμουλκό και ένα επιβατικό πλοίο.

Ο καθένας και η καθεμία κυκλικά θέλησαν να πουν αν έχουν επισκεφθεί ή όχι το λιμάνι. Αμέσως μετά, ομόφωνα πάρθηκε η απόφαση για εκδρομή στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.

Εικόνα 2-Παιδική συνέλευση του Μικρού Δέντρου σε εκδρομή στο λιμάνι